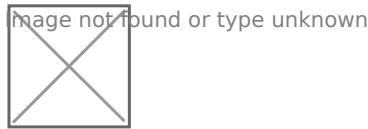


Η λαϊκή θρησκευτικότητα από τη Μεγάλη Παρασκευή στην Ανάσταση (Μ. Γ. Βαρβούνης, Καθηγητής Λαογραφίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης)

[/ Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)



Από την Μεγάλη Παρασκευή στην Ανάσταση

Στοιχεία της Ελληνικής Λαϊκής θρησκευτικότητας

Για την ελληνική θρησκευτική λαογραφία, η Μεγάλη Παρασκευή αποτελεί μέρα με ιδιαίτερη θρησκευτική και εθιμική αξία, μέρα ξεχωριστή, την οποία ο ελληνικός λαός τιμά και σέβεται με καθολική αργία και απόλυτη νηστεία. Από εθιμική άποψη μάλιστα, τα έθιμα της ημέρας αυτής συνδέονται τόσο με εκείνα της Μεγάλης Πέμπτης, όσο και με τα ανάλογα του Μεγάλου Σαββάτου. Οι τρεις αυτές μέρες είναι αλληλένδετες στη λαϊκή θρησκευτική συνείδηση και πρακτική, γι' αυτό και συναναφέρονται και συνεξετάζονται τα έθιμά τους, ως μια χαρακτηριστική εθιμική τριλογία, που οριοθετεί το πέρασμα από το θάνατο στη ζωή, από το Σταυρό στην Ανάσταση.



Η Μεγάλη Παρασκευή είναι ημέρα αργίας απόλυτης, θρησκευτικής κατάνυξης και γενικού εκκλησιασμού για τον ελληνικό λαό. Σε πολλές περιοχές της Πελοποννήσου τα παιδιά πραγματοποιούσαν αγερμό στα σπίτια του χωριού, τραγουδώντας τα πάθη του Χριστού και παίρνοντας ως δώρα αβγά, κουλούρια ή χρήματα. Στη Λέσβο συνήθιζαν να επισκέπτονται εννέα ή δεκατρία ξωκλήσια, να ανάβουν τα καντήλια των εικονισμάτων και να θυμιάζουν. Γενικώς θεωρείται ημέρα αφιερωμένη στους νεκρούς, γι' αυτό και επισκέπτονται τα κοιμητήρια, στολίζουν με λουλούδια και στέφανα τους τάφους των νεκρών και πραγματοποιούν τρισάγια σε αυτούς.

Τα λαϊκά λατρευτικά έθιμα της Μεγάλης Παρασκευής αποτελούν ουσιαστικά συνέχεια των αναλόγων εθίμων της Μεγάλης Πέμπτης, η οποία από εθιμική άποψη αποτελεί μία από τις πλέον σημαντικές μέρες της Μεγάλης Εβδομάδος. Τότε ζύμωναν τις τελετουργικές κουλούρες της Λαμπρής, στη ζύμη των οποίων έβαζαν διάφορα μυρωδικά και ξηρούς καρπούς, και τις οποίες έπλαθαν σε διάφορα σχήματα, με ένα κόκκινο αβγό πάνω τους και στολίδια από ζυμάρι. Μαζί κατασκεύαζαν και μικρά κουλούρια για τα παιδιά, που είχαν σχήμα ανθρώπου, ενώ ιδιαίτερη σημασία έδιναν στο πρόσφορο που ζύμωναν την ημέρα αυτή, με ιδιαίτερες τελετουργικές οδηγίες και προφυλάξεις. Επίσης, έβαφαν τα κόκκινα αβγά, γι' αυτό και ονόμαζαν την ημέρα «Κόκκινη Πέφτη» η «Κοκκινοπέφτη».

Συνήθως η βαφή γινόταν με φυτικά χρώματα, ενώ στο πρώτο αβγό που έβαφαν απέδιδαν θαυμαστές ιδιότητες. Μετά την βαφή σκέπαζαν τα κόκκινα αβγά για να μην φαίνεται το χρώμα τους ως το Πάσχα, ενώ σε ορισμένες περιοχές τα έστελναν μέσα σε καλάθι στο ναό, για να λειτουργηθούν στην πρωινή λειτουργία ή στην

ακολουθία των Παθών, ενίοτε δε τα αφήναν κάτω από την αγία τράπεζα, ή στο ιερό, ή στο δεσποτικό θρόνο ως και την Ανάσταση. Τα τσόφλια αυτών των «ευαγγελισμένων» αβγών τα θεωρούσαν γονιμικά και αποτρεπτικά των καταστρεπτικών καταιγίδων και του χαλαζιού, γι' αυτό και τα έβαζαν στα δένδρα ή τα έθαβαν στα όρια των χωραφιών τους.

Παρομοίως φύλαγαν το ύψωμα και το αντίδωρο της λειτουργίας της Μεγάλης Πέμπτης, ενώ στη Δυτική Μακεδονία έφερναν στο ναό κουλούρια και τα μοίραζαν, για τις ψυχές των νεκρών τους. Παρόμοιες νεκρολατρικές προσφορές συναντούμε και σε άλλους ελληνικούς τόπους, όπως στο Ελληνικό των Ιωαννίνων, όπου πηγαίνουν στο ναό πρόσφορο και σιτάρι βρασμένο, πιστεύοντας ότι εκείνη τη μέρα βγαίνουν από τον Άδη οι ψυχές, για να ξαναγυρίσουν εκεί την παραμονή της Πεντηκοστής. Κατά την ακολουθία των παθών – τα «Δώδεκα Ευαγγέλια» – συνήθιζαν να φέρνουν στο ναό ψωμί, αλάτι, αβγά και νερό, για να αγιαστούν. Στη Ρόδο ανάβουν και υπερπηδούν τελετουργικά εθιμικές πυρές, ενώ αγιάζουν υφάσματα, κλωστές, νερό κ.λπ. τοποθετώντας τα κάτω από το τρισκέλι όπου ο ιερέας τοποθετεί το ευαγγέλιο, για να τα χρησιμοποιήσουν σε μαγικοθρησκευτικές ιάσεις ασθενειών, ανθρώπων και ζώων, καθώς είναι εντονότατη η πίστη στην ιαματική αξία και την ιερότητα της ημέρας.

Αλλού, όπως στη Σάμο, πλάθουν από κερί δώδεκα σταυρούς, έναν για κάθε ευαγγελικό ανάγνωσμα, και τους τοποθετούν ως φυλακτά πίσω από τις πόρτες των σπιτιών τους. Επίσης τα κεριά που ανάβουν σε κάθε ευαγγέλιο τα κρατούν και τα ανάβουν σε περιπτώσεις κακοκαιριών, πιστεύοντας ότι θα σταματήσουν, ή για την αποτροπή βλαπτικών εντόμων. Οι γυναίκες συνήθιζαν να ξενυχτούν τον Εσταυρωμένο στο ναό, στολίζοντας τον επιτάφιο και τραγουδώντας το «Μοιρολόγι της Παναγίας», όπου εξιστορούνται τα πάθη του Χριστού. Πολλές είναι οι δεισιδαιμονίες και οι προλήψεις της ημέρας: δεν σκουπίζουν για να φύγουν τα μυρμήγκια (Γύθειο), πλένουν τα χοντρά υφάσματα για να μην τα πειράζει ο σκόρος (Ήπειρος), ή αντιθέτως δεν πλένουν ρούχα για να μην καταστραφούν τα σπαρτά (Θράκη), τρώνε μία φορά την ημέρα σε ανάμνηση του Μυστικού Δείπνου (Κυδωνιές), ενώ κατά την Μεγάλη Πέμπτη στέλνουν συνήθως και τα πασχαλινά δώρα (κρέας, τσουρέκια, αβγά, ζάχαρη, κουλούρια κ.λπ.) στα πεθερικά και τους αναδόχους τους.

Κύρια λατρευτικά γεγονότα η αποκαθήλωση της πρωινής ακολουθίας της Μεγάλης Παρασκευής και η περιφορά του επιταφίου κατά τον όρθρο του Μεγάλου Σαββάτου, που συνήθως τελείται το βράδυ της ημέρας αυτής. Σε ορισμένες περιοχές, όπως στη Ζάκυνθο, πραγματοποιείται και περιφορά του Έσταυρωμένου το μεσημέρι της Μεγάλης Παρασκευής. Συνηθίζουν τα παιδιά να περνούν τρεις

φορές κάτω από το επιτάφιο, ενώ κατά την επιστροφή από τη νυκτερινή λιτάνευση συνήθως τον κρατούν ψηλά πάνω από την είσοδο του ναού, για να περάσουν από κάτω όλοι οι πιστοί προς χάριν ευλογίας. Σε πολλές περιοχές το δικαίωμα κρατήματος του σταυρού, του επιταφίου κ.λπ. κατά την περιφορά κατοχυρωνόταν μετά από σχετικό εθιμικό εκκλησιαστικό πλειστηριασμό.

Βασικό στοιχείο των λαϊκών λατρευτικών εθίμων της Μεγάλης Παρασκευής είναι ο επιτάφιος, το ανθοστολισμένο κουβούκλιο μέσα στο οποίο τοποθετείται και δια του οποίου λιτανεύεται η χρυσοκέντητη παράσταση του επιταφίου θρήνου του Ιησού Χριστού, στις εκκλησιαστικές ακολουθίες της Μεγάλης Παρασκευής, είναι ιδιαιτέρως αγαπητό στο λαό, ως ο εικονικός τάφος του Κυρίου. Η τετράπλευρη και ενίοτε σκαλισμένη κατασκευή στολίζεται με λουλούδια από τα κορίτσια και τις γυναίκες της ενορίας το βράδυ της Μεγάλης Πέμπτης και το πρωί της Μεγάλης Παρασκευής, μετά και πριν την ακολουθία αντιστοίχως, και τοποθετείται στο κέντρο του ναού, όπου εκτίθεται όλη τη μέρα σε προσκύνηση. Τα παιδιά περνούν τρεις φορές κάτω του, ενώ το βράδυ λιτανεύεται, συχνά κατόπιν εθιμικού εκκλησιαστικού πλειστηριασμού για να αποκτηθεί το δικαίωμα του κρατήματός του.

Σε πολλές περιοχές ο επιτάφιος οδηγείται στο νεκροταφείο, όπου ψέλνεται τρισάγιο για τους νεκρούς, ή περνά πάνω από τους τάφους των νεκρών της ενορίας, και στον καθένα ψάλλεται η αντίστοιχη δέηση. Επίσης, κατά την περιφορά, στα τρίστρατα ή μπροστά στα παρεκκλήσια του χωριού η πομπή σταματά και ψάλλεται δέηση. Σε χωριά και πόλεις που υπάρχουν περισσότερες ενορίες συνηθίζεται να συναντιούνται οι επιτάφιοι στην πλατεία, και να αναπέμπεται κοινή δέηση, ενώ στο γυρισμό στο ναό τον κρατούν ψηλά πάνω από την πόρτα, για να περάσουν από κάτω όλοι οι ενήλικες ενορίτες. Τα λουλούδια του αποκαθλώνονται και μοιράζονται στο τέλος της βραδινής ακολουθίας της Μεγάλης Παρασκευής ή της πρωινής του Μεγάλου Σαββάτου στους πιστούς, που τα κρατούν στο οικογενειακό εικονοστάσι ως μύρα.

Μπροστά στον επιτάφιο, σε πολλές περιοχές, οι γυναίκες το μεσημέρι της Μεγάλης Παρασκευής τραγουδούν το πανελληνίως γνωστό τραγούδι του «Μοιρολογιού της Παναγίας», ή άλλους ανάλογους λαϊκούς θρήνους της Θεοτόκου, που συχνά έχουν μεσαιωνική καταγωγή και προέλευση. Παρά την δυτική προέλευσή του, ο επιτάφιος είναι ιδιαιτέρως αγαπητός στο λαό, που σέβεται την ιερότητα του και τον προσκύνα, θεωρώντας τον πραγματικό εορταστικό σύμβολο των ημερών, της Μεγάλης Εβδομάδας και του Θείου Πάθους.

Σε χωριά των Σερρών έβγαζαν στα παράθυρα των σπιτιών, μαζί με τα κεριά και το

θυμίαμα, και πιάτα με χλωρό κριθάρι ή φακή, όταν περνούσε από κάτω ο επιτάφιος, ενώ αλλού η κυκλική περιφορά, πέρα από τα όρια του χωριού ή της ενορίας, περιλάμβανε και το κοιμητήριο, όπου περνούσαν τον επιτάφιο πάνω από τους τάφους, διαβάζοντας τρισάγια. Σε ναυτικές περιοχές συνήθιζαν όσοι τον κρατούσαν να μπαίνουν και μέσα στη θάλασσα, ώστε να ευλογηθεί και το θαλασσινό νερό, που αποτελούσε τον κύριο επαγγελματικό πόρο για την εξασφάλιση των προς το ζην. Αλλού ανάβουν έξω από τις πόρτες εθιμικές πυρές και καίνε λιβάνι, στις Μέτρες της Θράκης δε καίνε κατά την περιφορά και ομοίωμα του Ιούδα, μαζεύοντας τη στάχτη για να τη ρίξουν την επομένη στα μνήματα των νεκρών τους ή στα χωράφια τους, σε μια περίπτωση νεκρολατρικών, χθόνιων και εθιμικών λαϊκών θρησκευτικών και τελετουργικών πρακτικών.

Τα κεριά και τα λουλούδια του επιταφίου θεωρούνται αγιασμένα και ισχυρά για την θεραπεία νόσων και την αποτροπή του κακού: Τα πρώτα τα καπνίζουν στο θυμιατό σε περίπτωση ασθενειών, ενώ τα δεύτερα τα ανάβουν τελετουργικά σε περιπτώσεις κακοκαιρίας και θυελλωδών ανέμων. Ακόμη και χώμα παίρνουν από τα μέρη που σταματά ο επιτάφιος για να αναπεμφθεί δέηση, συνήθως στα τρίστρατα, με την πίστη ότι αυτό αποδιώχνει θαυματουργικά τα βλαπτικά έντομα. Στην Ανατολική Κρήτη την ώρα που ο ιερέας διαβάζει το πρώτο ευαγγέλιο των Μεγάλων Ωρών η παπαδιά μέσα στο ναό κάνει προζύμι, το οποίο μοιράζει κατόπιν στις γυναίκες του χωριού. Η μέρα αποτελεί γενική νηστεία από λάδι, συνήθως δε τηρείται ξηροφαγία, ή παρασκευάζονται φαγητά ανάλαδα. Στη Σάμο παρασκευάζουν ειδικό άρτο, το «φτάζυμο» (επτάζυμο), ενώ συχνή είναι η τελετουργική κατανάλωση ξιδιού, σε ανάμνηση του όξους που πότισαν τον Χριστό πάνω στο σταυρό.

Λειτουργική και εθιμική συνέχεια της Μεγάλης Παρασκευής αποτελεί το Μέγα Σάββατο. Η μέρα αυτή έχει επίσης μεγάλη εθιμική και θρησκευτική σημασία για τον ελληνικό λαό, καθώς θεωρείται και εορτάζεται ως προάγγελος της Ανάστασης. Κατά τον Εσπερινό που τελείται το πρωί, μαζί με την θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου, ο ιερέας σκορπίζει στο «Ανάστα ο Θεός» δαφνόφυλλα, τα οποία φυλάνε στα εικονοστάσια των σπιτιών ως «μύρα», ενώ την ίδια ώρα σπάνε πήλινα αγγεία και παράγουν τελετουργικά θορύβους, με τους οποίους δηλώνουν τη χαρά της Αναστάσεως, κυρίως όμως αποτρέπουν το κακό, κατά την κρίσιμη, διαβατήρια και οριακή εκείνη στιγμή, όπως ο λαός την αντιλαμβάνεται, στιγμή περάσματος από το θάνατο στην ανάσταση, από τη φθορά στην αιωνιότητα, από τη νέκρωση του χειμώνα στη βλάστηση της άνοιξης και στην παραγωγή του καλοκαιριού.

Στη Μάδυτο άναβαν εθιμική πυρά στο προαύλιο του ναού, ενώ στην Κέρκυρα

πετούν μεγάλα πήλινα δοχεία γεμάτα με νερό από τα παράθυρα στο δρόμο, παράγοντας μεγάλο κρότο. Στο Λασήθι συνήθιζαν να παρασκευάζουν νέα ζύμη και προζύμι με τα λουλούδια από τον επιτάφιο, ενώ σε άλλα μέρη ζύμωναν τις κουλούρες της Λαμπρής, μια μάλιστα κουλούρα με πέντε κόκκινα αβγά την κρεμούσαν στα εικονίσματα και την αφήναν εκεί μέχρι την Πρωτομαγιά, οπότε και την έτρωγαν.

Το Μεγάλο Σάββατο συνήθως έσφαζαν το αρνί του πασχαλινού εορταστικού τραπεζιού, τον «λαμπριώτη» ή «πασκάτη» αμνό, με τις παλαιοδιαθηκικές καταβολές και την θυσιαστική τελετουργική πρακτική της σφαγής. Έστελναν επίσης δώρα πασχαλινά, όπως αβγά, γλυκίσματα και κουλούρες, στους αρραβωνιαστικούς, τους γονείς και τα πεθερικά τους, κατά περίπτωση. Σε πολλές περιοχές επισκέπτονταν τους τάφους των νεκρών, τελούσαν τρισάγια και μοίραζαν κουλούρια και γλυκίσματα στη μνήμη τους, ενώ στην Κορώνη έβραζαν σιτάρι και το μοίραζαν με μία φέτα ψωμί, για την ανάπαυση των ψυχών των πεθαμένων τους. Το Μεγάλο Σάββατο τηρείται επίσης αυστηρή νηστεία από λάδι και ξηροφαγία, καθώς είναι το μοναδικό Σάββατο του χρόνου που η Εκκλησία επιβάλλει τη νηστεία του λαδιού «δια την θεόσωμον ταφήν του Κυρίου».

Θεωρούν γενικά ότι ο θάνατος εκείνη την ημέρα είναι καλό σημάδι για την μεταθανάτια τύχη της ψυχής του νεκρού, ενώ στις Κυδωνιές πριν την Ανάσταση σήκωναν ακόμη και τις κλώσες από τα αβγά, για να μην εργάζονται ούτε αυτές κατά την ιερή, κρίσιμη και οριακά διαβατήρια εκείνη στιγμή. Σε πολλές μάλιστα περιοχές δεν έλεγε ο ιερέας το «Χριστός Ανέστη» αν δεν συγκεντρώνονταν όλοι οι δυνάμενοι κάτοικοι στο ναό. Η προσδοκία του Πάσχα είναι αυτή που κυριαρχεί και δίνει τον ουσιαστικό τόνο στα έθιμα της ημέρας αυτής.

Βιβλιογραφία

Γ. Α. Μέγας, «Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας», Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου 5 (1945-1949), σ. 36-38.

Μ. Γ. Βαρβούνης, Πάσχα των Ελλήνων. Ελληνικά λαϊκά έθιμα για τον εορτασμό του Πάσχα, Αθήνα 1996.

Μάν. Γ. Σέργης, Έθιμα του Πάσχα από τη Θράκη. Κομοτηνή 2009.

Γ. Α. Μέγας, Ελληνικά εορταί και έθιμα λαϊκής λατρείας, Αθήνα 1957, σ. 163 κ.έξ.

Κάλλ. Παπαθανάση – Μουσιοπούλου, Λαογραφικά Θράκης 1, Αθήνα 1979.

Μ. Γ. Βαρβούνης, Λαϊκή λατρεία και θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων της

Σάμου, Αθήνα 1992.

Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός 6, Αθήναι 1957, σ. 162.

Μ. Γ. Μερακλής, «Έθιμα του Πάσχα», Επιστημονική Σκέψη 6 (1982), σ. 46-51.

Μ. Γ. Μερακλής, Λαογραφικά Ζητήματα, Αθήνα 1989, σ. 247-261.

Μ. Γ. Βαρβούνης, Λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες στην Ανατολική και τη Βόρεια Θράκη, Αθήνα 2010.

Δ. Σ. Λουκάτος, Πασχαλινά και της άνοιξης, Αθήνα 1980.

Μ. Γ. Μερακλής, Νεοελληνικός λαϊκός βίος. Όψεις και απόψεις, Αθήνα 2001.

Κ. Ρωμαίος, Κοντά στις ρίζες. Έρευνα στον ψυχικό κόσμο του ελληνικού λαού, Αθήνα 1980.

Ευφρ. Καρποδίνη-Δημητριάδη, Η θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων της Κέας. Συμβολή στη μελέτη του κυκλαδικού χώρου, Αθήνα 1988.

Β. Πούχνερ, Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη), Αθήνα 1989.

Β. Πούχνερ, Βυζαντινά θέματα της ελληνικής λαογραφίας, Αθήνα 1994.

Μ. Γ. Βαρβούνης, Λαϊκός πολιτισμός και εκκλησιαστική παράδοση. Μια λαογραφική ανάγνωση του «Πηδαλίου» των Αγαπίου ιερομονάχου και Νικοδήμου Αγιορείτου. Αθήνα 2006.

Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Εαρινά έθιμα λαϊκής λατρείας από την περιοχή Σερρών», Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 14-19.

Πηγή - αναδημοσίευση: Μηνιαίο περιοδικό Ιεράς Μητροπόλεως Πειραιώς, «Πειραιϊκή Εκκλησία», έτος 25ο, τ.269, Απρίλιος 2015, σελ. 49-51